

Pieejamas dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma starpkaru periodā Rīgā

Lack of Affordable Housing as a Social Problem in Riga During Interwar Period

Kārlis Sils, *Mg. hist.*

Latvijas Radio 6 – Latvijas Universitātes Radio NABA raidījuma “Vēstures ķilis” vadītājs
Aspazijas bulvāris 5, Rīga, LV-1050
E-pasts: karlis.sils@gmail.com

Starpkaru periodā sabiedriskajā diskusiju telpā plaši tika lietots jēdziens “dzīvokļu krīze”, lai aktualizētu pieejamas dzīvojamās platības trūkumu vairākās Latvijas pilsētās. Raksta mērķis ir analizēt pieejamas dzīvojamās platības trūkumu kā sociālu problēmu Rīgā, aplūkojot šīs problēmas cēloņus, izpausmes un sekas. Izpētes rezultātā secināts, ka starpkaru perioda dzīvokļu krīzes pamatā ir smaga sociāla problēma, kas aizsākusies jau 19./20. gadsimta mijā. Starpkaru periodā šī problēma tā arī netika atrisināta. Primāri dzīvokļu krīze bija saistīta ar pārapdzīvotiem dzīvokļiem, bet īpaši kritisku to padarīja zemais labiekārtojuma līmenis daudzos dzīvokļos un bieži vien apdzīvotībai nepiemērotās telpas.

Atslēgvārdi: sociālā vēsture, Rīgas vēsture, dzīvokļu krīze, pilsētplānošana, starpkaru periods, nabadzība, labklājība.

During the interwar period, the term “Housing crisis” became widespread in public discourse. The term was used to draw attention to the lack of affordable housing in many Latvian cities and towns. The aim of this article is to analyse the lack of affordable housing as a social problem in Riga, providing an overview of its causes, characteristics, and effects. The research concludes that the “Housing crisis” in the interwar period has been the continuation of a severe social problem dating back to the *Fin de siècle* period Riga. This problem was not resolved during the interwar period and continued well into the occupation period. The social problem was mostly associated with overcrowded living space, although the most critical cases were confined to poorly equipped apartments and inappropriate living quarters.

Keywords: Social history, history of Riga, Housing crisis, urban planning, interwar period, poverty, welfare.

Visu starpkaru periodu 38–44% Rīgas iedzīvotāju dzīvoja dzīvokļos,¹ kuros vienu istabu apdzīvoja divas un vairāk personas. Šādus dzīvokļus statistiķi un politikas veidotāji uzskatīja par pārapsdzīvotiem. Situācija bija šķietami tik dramatiskā, ka to sabiedriskajā telpā konceptualizēja kā dzīvokļu krīzi. Līdz šim dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā jeb tā dēvēto dzīvokļu krīzi ir mēģinājuši aktualizēt pārsvarā arhitektūras vēsturnieki,² un vien pāris autori pievērsušies tieši pašai sociālajai problēmai kā centrālajai izpētes tēmai.³

Tā kā šī tēma ir relatīvi nepētīta un arī literatūrā atrodamā informācija raisa zināmas neskaidrības, attiecībā uz dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā ir vairāki neatbildēti jautājumi. Kādi īsti ir dzīvojamās platības trūkuma cēloņi starpkaru periodā? Vai ir pamats runāt par dzīvokļu krīzi šajā periodā? Kā izpaužas šī sociālā problēma, un kāda bija tās ietekme uz Rīgas iedzīvotājiem? Vai starpkaru periodā šai problēmai tika rasts risinājums? Šajā rakstā, izmantojot statistikas datu apkopojumus, preses materiālus, speciālo literatūru un arhīvu dokumentus, ir mēģināts ieskicēt atbildes uz šiem jautājumiem.

Dzīvojamās platības trūkuma cēloņi

Gan laikabiedri, gan vēsturnieki ir mēģinājuši rast skaidrojumus dzīvojamās platības trūkuma jeb dzīvokļu krīzes cēloņiem starpkaru periodā. Šos skaidrojumus var iedalīt trīs grupās. Pirmā ir starpkaru perioda politiskā polemika, kurā dzīvokļu krīzes cēloņus autori saskata pakārtoti savai politiskajai ideoloģijai. Otrā grupa ir dažādu starpkaru perioda ekspertu veiktās analīzes, kurās bieži piedāvāti detalizēti dzīvokļu krīzes skaidrojumi. Trešā grupa ir historiogrāfijā atrodamās analīzes, kuras bieži ir balstītas uz otrās grupas autoru publikācijām.

Politiskajā polemikā par dzīvokļu krīzes cēloņiem pārsvarā bija ieinteresēta iesaukties Nacionālā apvienība (un dažkārt arī citas partijas politiskā spektra labajā spārnā), no vienas puses, un sociāldemokrāti un “arodnieki” jeb komunisti, no otras puses. Pirmie uzņēmās namsaimnieku interešu aizstāvību, bet otrie – īrnieku. Nacionālās apvienības nostāju 20. gados labi raksturo Arveda Berga (1875–1942) raksts 1922. gada 27. jūlijā avīzē “Latvis”, kurā A. Bergs puda viedokli, ka krīze ir mākslīgi radīta, jo patiesībā esot daudz brīvu dzīvokļu un iedzīvotāju skaits Rīgā esot daudz mazāks nekā pirms kara. Pēc viņa domām, sociāldemokrātu panāktie īres griesti un citi regulējumi ir krīzes cēlonis, tādēļ situācija ir “*palikusi nevis labāka, bet ļaunāka*” un bankas zemās rentabilitātes dēļ nevēlas aizdot naudu jaunu dzīvokļu būvniecībai. A. Bergs uzskatīja, ka vienīgi atgriešanās pie brīvā tirgus spēs atrisināt dzīvokļu krīzi.⁴ Labēji radikālās avīzes “Latvijas Sargs” lappusēs ar Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju (turpmāk – LSDSP) saistītie regulējumi nodēvēti par “komunisma legalizāciju” un, pēc autora domām, tie ir daļa no “sarkano baronu” savvērestības, kuras mērķis ir namīpašnieku bankrots un viņu namu konfiskācija. Arī pēc šī autora domām, krīzi var atrisināt vienīgi brīvais tirgus, bet LSDSP ierosināto iniciatīvu apzināts mērķis ir tieši krīzes padziļināšana.⁵

Diametrāli pretējus dzīvokļu krīzes cēloņu skaidrojumus piedāvāja kreiso politisko spēku pārstāvji. Laba ilustrācija kopējam kreiso politiķu viedoklim ir publikācija “Dzīvokļu krīze un viņas cēloņi” avīzē “Sociāldemokrāts” 1922. gada 5. decembrī. Autors skaidri demonstrē pozīciju, ka krīzes “*galvenais iemesls [...] ir ļaunprātīga namsaimnieku spekulācija un sabotāža, un valdības glēva un saudzīga izturēšanās pret pēdējiem*”.⁶ Namīpašnieku savvērestības motīvs bija populārs kreisajā presē un sabiedrisko diskusiju forumos līdz

pat Kārļa Ulmaņa apvērsumam. Piemēram, vēl 1933. gadā Latvijas īrnieku biedrības sēdes laikā A. Polis apgalvoja, ka pastāv namīpašnieku un pilsoniskās preses savvērestība, kuras mērķis ir slēpt no lasītājiem dzīvokļu krīzes īstos iemeslus un īrnieku grūtus apstākļus.⁷

Daudz niansētāku skatījumu uz dzīvokļu krīzes cēloņiem piedāvāja dažādi eksperti (arhitekti, pilsētplānotāji, ekonomisti, ārsti u. c.). Arhitekts Konstantīns Pēkšēns (1859–1928) uzmanību vērta uz pārapdzīvotajiem īres namiem kā galveno problēmas avotu. K. Pēkšēns uzskatīja, ka šo namu būvniecība norisinājās steidzīgi, apmierinot arvien augošo pieprasījumu, ko radīja strādnieku masas, kas ieplūda pilsētā industrializācijas procesa laikā. Rezultātā tika uzcelti antisanitāri dzīvokļi un apstākļi tajos nebija piemēroti ģimenēm ar bērniem. K. Pēkšēns uzskatīja, ka ir nepieļaujami, ja lielai daļai pilsētas iedzīvotāju jādzīvo šādos dzīvokļos, un ka paredzamais cilvēku pieplūdums stāvokli pilsētā padarīs vēl sliktāku. Ja pilsētas vadība neuzsāks aktīvu politiku (pēc K. Pēkšēna domām, Rīgai būtu jāklūst par dārzu pilsētu), Rīga piedzīvos “*sociālās apgādības pilnīgu bankrotu*”⁸.

Rīgas pilsētas Statistiskā biroja vadītājs Herberts Pārns, statistiskā pētījuma par dzīvokļu stāvokli Rīgā – “Dzīvokļi Rīgā” – sastādītājs, šajā pētījumā norādīja uz kara postījumiem un nojaukto māju lielo skaitu – Rīga kopumā bija zaudējusi 24% no pirmskara dzīvokļu apjoma.⁹ 1927. gadā rakstā periodiskajam izdevumam “Ekonomists” H. Pārns atzīmēja, ka dzīvokļu krīzi veicinoši faktori ir dārgākās būvmateriālu cenas salīdzinājumā ar pirmskara periodu (iemesls – Krievijas impērijas tirgus zaudēšana un globālās tendences) un banku nevēlēšanās izsniegt kredītus, jo dzīvojamo namu būvniecība vairs nav rentabla.¹⁰ Šo versiju sintēzi 1932. gadā piedāvāja Dzīvokļu krīzes apkaršanas komisijas

loceklis, pilsētas galvas biedrs Jānis Jagars (1894–1970), minot trīs dzīvokļu krīzes iemeslus: 1) pirmskara laikā nepietiekamos apjomos uzbūvētie dzīvokļi; 2) kara rezultātā zaudētās dzīvojamās platības, kā arī daudzu valsts institūciju izvietošana dzīvokļos pilsētas centrā; 3) kredītu trūkums dzīvojamo namu būvniecībai.¹¹ Ekonomists Fricis Hūns iepriekš minētos argumentus papildināja ar apgalvojumu, ka pēc kara daudzi cilvēki vēlējušies pamest pagraba dzīvokļus un ka iespēju to darīt sniedza ekonomiskā stāvokļa uzlabošanās (F. Hūns salīdzinājumam min, ka 1913. gadā Rīgā bija 5677 apdzīvoti pagraba dzīvokļi, bet 1924. gadā tikai 2010). Šī procesa rezultātā strauji pieauga dzīvokļu īres cenas, pastiprinot dzīvokļu krīzi.¹²

Mūsdienu autori, kuri ir pievērsušies dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas analīzei, lielā mērā atkārtoti starpkaru perioda autoru viedokļus. Ivita Ose rakstā “Dzīvokļu krīze Rīgā 20. gs. 20. gados” kā krīzes cēloņus uzskaita kara postījumus, dzīvokļu izmantošanu amatnieku darbnīcu vajadzībām, valsts iestāžu izvietošana centrā un citus jau minētos iemeslus, tomēr, pēc viņas domām, svarīgas ir arī cilvēku domāšanas izmaiņas, kas radīja pieprasījumu pēc pieejamiem mājokļiem. I. Ose uzskata, ka dzīvokļu trūkums ir drīzāk vidusšķiras, nevis strādniecības problēma: “*Rīgai kļūstot par valsts galvaspilsētu [...] aktuālāks kļuva mājokļu nodrošinājums vidusslānim.*”¹³ Arhitektūras vēsturnieks Jānis Krastiņš darbā “Latvijas Republikas būvmāksla” kara postījumus atzīst par galveno dzīvokļu krīzes cēloni, tomēr, viņaprāt, dzīvokļu krīzes aktualitāti noteica izmaiņas politikā, “*joprojām ļoti aktuāls bija dzīvokļu jautājums, it īpaši ņemot vērā jaunus uzdevumus celtniecībā un dzīvokļu politikā, kas [...] atšķīrās no pirmskara perioda būvniecības prakses.*”¹⁴ Interesanti, ka, vērtējot situāciju 30. gados, J. Krastiņš norāda: “*[...] dzīvokļu jautājuma risināšanā [...] izšķiroša*

nozīme bija privātai būvniecībai” un atsaucas uz kādas 1935. gada avīzes citātu, ka “par dzīvokļu krīzi jau vairs nenākas runāt”.¹⁵ Jānis Kučinskis raksta, ka “jaunā valsts Rīgā saņēma 50 000 brīvu dzīvokļu. Tāda pārpilnība ļāva ne vien nedomāt par perspektīvu mājokļu politiku, [...] bet arī mudināja rīkoties izšķērdīgi”. Arī viņš uzskaita minētos krīzes cēloņus: kara postījumus, to, ka dzīvokļos ievācās tirgotāji un amatnieki, kā arī to, ka “mainījās daudzu cilvēku dzīvesveids”, bet krīzes atrisinājumu kavēja kredītu trūkums, būvniecības izmaksu pieaugums un politiskās gribas trūkums. Situāciju pēc kara viņš raksturo kā pilnībā atšķirīgu no pirmskara situācijas.¹⁶ Būtiski atšķirīgs no pārējiem autoriem ir J. Kučinska uzskats, ka dzīvokļu krīzi izraisīja valsts politika, kura esot bijusi “pasīva un neefektīva vai pat radīja papildus grūtības un haosu”.¹⁷ Ivars Sala savukārt par galveno dzīvokļu krīzes cēloni uzskata spekulāciju ar īres maksu.¹⁸

Vienīgais autors, kurš skaidri sasaista kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā ar problēmām Rīgas dzīvokļu fondā Pirms pirmā pasaules kara, ir Jānis Rubīns. Vērtējot dzīvokļu būvniecību Rīgā 19./20. gadsimta mijā, viņš norāda, ka “lielas Rīgas iedzīvotāju daļas nabadzība un nespēja samaksāt par viņu vajadzībām atbilstošiem un plašiem, kā arī veselībai labvēlīgiem dzīvokļiem [...] noveda pie tā, ka Rīgas dzīvojamo fondu [...] ar nomācošu pārsvaru veido mazie dzīvokļi”.¹⁹ Tāpat J. Rubīns izmanto statistikas datus par kopējo stāvokli Rīgā, parādot paralēles starp pirmskara Rīgas un starpkaru perioda pārapdzīvotajiem dzīvokļiem: “[...] palikušais dzīvojamais fonds nedeva iespēju mazturīgām ģimenēm izkļūt no pārapdzīvoto dzīvokļu īrnieku skaita, nedeva iespēju atteikties no apakšīrniekiem un, visbeidzot, nedeva iespēju kļūt par sanitāri higiēniska dzīvokļa īrnieku, jo šādu dzīvokļu bija nepietiekami”.²⁰

Kopumā, vērtējot tā dēvētās dzīvokļu krīzes cēloņus, vispirms būtu jānodala divas

atšķirīgas parādības. Pirmā ir īslaicīgs īres cenu sadārdzinājums laikā starp 1919. gada otro pusi un 1922. gadu, hronoloģiski tas lielā mērā sakrīt ar periodu, kuru ekonomists Arnolds Aizsilnieks (1898–1982) dēvē par “saimnieciskās jaunizbūves periodu”.²¹ Šajā periodā Latvijas saimniecība saskārās ar daudzām problēmām, kuras radīja nepieciešamība pāriet uz miera laika ekonomiku un neatkarīgas valsts saimniecības organizēšana. Viena no nopietnākajām problēmām bija valūtas svārstības. Inflācijas rezultātā starp 1920. gada janvāri un 1921. gada jūniju Latvijas rublis kļuva 5,4 reizes mazvērtīgāks, bet laikā starp 1921. gada jūniju un 1921. gada decembri Latvijas rublis piedzīvoja deflāciju, kļūstot divas reizes vērtīgāks.²² Šajā periodā Rīgā strauji atgriezās iedzīvotāji, pilsētas iedzīvotāju skaits pieauga par 43% jeb no 200 000 cilvēkiem 1920. gadā, kad noslēdzās aktīvā karadarbība, līdz 285 000 cilvēkiem 1922. gadā.²³ Plašās valūtas kursa svārstības un straujais iedzīvotāju skaita pieaugums noteikti ir divi nozīmīgākie faktori, kas ietekmēja īres cenas Rīgā starp 1919. un 1922. gadu un padarīja dzīvokļu īres maksu nesamērīgi augstu daļai nabadzīgāko Rīgas iedzīvotāju. Šo problēmu Rīgas dome un Pilsētas valde risināja, ieviešot īres griestus, un problēma lielā mērā atrisinājās 1922. gadā, kad stabilizējās īres cenas, – ne tik daudz pašvaldības aktīvās politikas ietekmē, cik kopējā ekonomiskā stāvokļa stabilizācijas rezultātā, sākot ar 1922. gada otro pusi.

Otra parādība, kura aptver daudz plašāku periodu, ir nabadzīgākajai Rīgas iedzīvotāju daļai pieejamas, sanitāriem standartiem un apdzīvotības normām atbilstošas dzīvojamās platības trūkums. Lai gan historiogrāfijā (izņemot J. Rubīnu, kurš norāda uz pirmskara dzīvokļu fondu kā problēmu cēloni) un daļas laikabiedru vērtējumā šīs problēmas cēlonis būtu jāmeklē starpkaru periodā (kara postījumi, privātās būvniecības panikums, kredītu nepieejamība,

būvismaksu sadārdzināšanās, izmaiņas Rīgas iedzīvotāju mentalitātē utt.), šādi skaidrojumi tomēr nešķiet pilnībā apmierinoši. Protams, lielākajai daļai literatūrā uzskaitīto iemeslu bija ietekme uz dzīvojamās platības trūkumu, tomēr tā cēloņi būtu jāmeklē daudz senāk un dziļāk Rīgas dzīvokļu fonda struktūrā.

Rīgas industrializācija 19. gadsimta otrajā pusē un 20. gadsimta sākumā izraisīja strauju iedzīvotāju skaita pieaugumu, un tieši visstraujāk augoši iedzīvotāju daļa – strādnieki – vissmagāk saskārās ar daudzām sociālajām problēmām, kuras radīja pilsētas izplešanās. Viena no nopietnākajām problēmām bija adekvātas un cenas ziņā pieejamas dzīvojamās platības trūkums. Šīs problēmas sabiedrisko aktualitāti parāda daudzi raksti pirmskara presē, bet tās smagumu raksturo 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma statistika. Viens no pirmajiem mēģinājumiem pievērsties strādnieku dzīvokļu problēmai bija jau 1864. gadā “Pēterburgas Avīzēs” publicētais turpinājumraksts “Dzīvokļi priekš nabagiem strādnieku ļaudīm Vakar-Eiropā”. Rakstā autors norāda uz Beļģijas un Lielbritānijas strādnieku dzīvokļiem kā paraugiem, kuri būtu jāņem vērā, būvējot dzīvokļus nabadzīgiem latviešu strādniekiem Rīgā.²⁴

Nopietnāk šīs tēmas iztīrīšanai autori sāka pievērsties, sākot ar 80. gadu beigām. Presē parādās dziļāka problēmas analīze un autori sāk piedāvāt dažādus risinājumus. Šī perioda diskusijas vācu un latviešu presē labi atspoguļo 1894. gada rakstu sērija “Baltijas Vēstnesī” ar nosaukumu “Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā” (1894. gada 272.–278. numurā katra izdevuma pirmajā lapā šim jautājumam bija veltīta kāda raksta daļa). Pirmajā numurā autors sniedz retrospektīvu atskatu uz rakstiem, kas publicēti presē kopš 1889. gada un kas ir veltīti dzīvokļu jautājuma analīzei un piedāvātajiem risinājumiem. Interesantākais no atreferētajiem

rakstiem ir Graudiņu Kārļa “Baltijas Vēstnesī” publicētā rakstu sērija, kurā autors sasaista antisanitāros pagraba dzīvokļus ar augsto mirstību (it īpaši mazu bērnu) un epidēmiju izplatību Rīgā. Tikmēr *Düna Zeitung* korespondents uztraucas, ka strādnieku dzīve pārapsūdzētos dzīvokļos grauj civilizētas sabiedrības pamatus un ka šādām “*ģimeņu mītnes telpām [...] nav gandrīz vairāk vērtības kā mežoņu būdām*”. Pēc šī autora domām, “*sociālais jautājums pa lielai daļai ir dzīvokļu jautājums*” un Rīgai, kļūstot par metropoli, būtu jāmācās no Rietumu piemēriem un laikus jāgatavojas vēl straujākam strādnieku pieplūdumam. Atreferētajos rakstos kā problēmu risinājumu autori gan saskata nevis aktīvāku valsts vai pašvaldības iesaisti, bet gan strādnieku pašorganizāciju, veidojot strādnieku biedrības, lai finansētu kvalitatīvu mājokļu būvniecību, vai arī turīgāko pilsētas pilsoņu mecenātismu.²⁵ Raksta otrajā daļā autors analizē 1881. gada tautas skatīšanā iegūtos statistikas datus saistībā ar dzīvokļu jautājumu un norāda, ka Rīgā tobrīd 9,5% cilvēku dzīvo īpaši smagos apstākļos, t. i., seši un vairāk cilvēki vienistabas dzīvoklī. Autors nemēģina analizēt sīkāk citus datus par pārapsūdzētiem dzīvokļiem, bet attiecībā uz ekstrēmākajām problēmām norāda, ka, visticamāk, apstākļi 1894. gadā ir ievērojami pasliktinājušies.²⁶ Turpmākajos rakstos autors meklē iespējamās problēmas risinājumus, kā vēlamā apbūves tipu norādot ģimenes mājas ar vienu vai diviem dzīvokļiem.²⁷ Šādu būvju finansēšanas iespējamību raksta autors redz strādnieku pašiniciatīvā, dibinot finansēšanas biedrības vai īpašas akciju sabiedrības.²⁸

Turpmākajos gados “Baltijas Vēstneša” lappuses nonāca vēl vairāki raksti par dzīvokļu problēmām Rīgā un to risinājumiem, konceptualizējot to kā nopietnu problēmu, kuru ir nepieciešams risināt. Pirmskara desmitgadēs līdzīgā formā strādnieku dzīvokļu apstākļiem un pārapsūdzētiem dzīvokļiem

kā nopietnai problēmai pievērsās arī vairāki citi preses izdevumi,²⁹ parādot, ka pieejamās dzīvojamās platības trūkums sabiedrības nabadzīgākajai daļai bija smaga un labi apzināta sociālā problēma pirmskara Rīgā. Vienīgā atšķirība šajā periodā ir tā, ka rakstu autori to nedēvēja par dzīvokļu krīzi un, ņemot vērā cenzūru, neiesaistījās politiskās varas kritikā un neizteica aicinājumus risināt šo jautājumu ar valsts vai pašvaldības tiešas iesaistes palīdzību.

Tātad dzīvojamās platības trūkums bija skaidri apzināta problēma pirms Pirmā pasaules kara. No mūsdienu pētniekiem vienīgais strādnieku dzīvokļu stāvokļa analīzei 19./20. gadsimta mijā ir pievērsies Jānis Bērziņš. Darbā “Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914” viņš norāda, ka ekonomiskās svārstības – recesijas un izaugsmes periodi – ietekmēja tieši brīvu dzīvokļu pieejamību. Tomēr neatkarīgi

no kopējā brīvo dzīvokļu skaita strādnieku ienākumi visu periodu bija nepietiekami, lai atļautos kvalitatīvus dzīvokļus; strādnieku dzīvokļi bija ļoti sliktā stāvoklī, un daudzos no tiem dzīvoja apakširnieki.³⁰ Tātad brīvie dzīvokļi ekonomisko recesiju laikā radās nevis tāpēc, ka Rīgā bija to pārprodukcija, bet gan tādēļ, ka daudzi Rīgas strādnieki grūtajos ekonomiskajos apstākļos pat nespēja atļauties irēt dzīvokļus.

Diemžēl statistika par pārāpdzīvotiem dzīvokļiem un istabu skaitu dzīvokļos nav pieejama tieši par pēdējiem pirmskara gadiem, lai varētu salīdzināt datus un izdarīt precīzus secinājumus par dzīvojamās platības trūkumu pirms kara. Tomēr, 1913. gadā apkopoto statistiku par iedzīvotājiem salīdzinot ar 1924. gada datiem, kad Rīgas pilsētas Statistiskais birojs pirmo reizi veica visaptverošu pētījumu, lai noskaidrotu dzīvokļu krīzes apmērus, ir iespējams

1. tabula

Iedzīvotāju un dzīvokļu skaita izmaiņas policijas iecirkņos starp 1913. un 1924. gadu³¹

Policijas iecirknis	Iedzīvotāju skaits		Dzīvokļu skaits		Starpība starp 1913. un 1925. gadu, %		Dzīvokļu skaits / iedzīvotāju skaits	Iedzīvotāju skaits pārpildītos mazos ³² dzīvokļos 1924. gadā, %
	1913	1924	1913	1924	Dzīvokļu skaits	Iedzīvotāju skaits		
I	13 911	11 380	3116	3003	-4	-18	2/10	13
II	15 191	11 164	2656	2368	-11	-27	4/10	8
III	41 455	40 341	8779	8640	-2	-3	6/10	9
IV	42 248	31 753	9185	8728	-5	-25	2/10	32
V	36 066	17 120	6794	5615	-17	-53	3/10	55
VI	40 018	25 110	7100	5905	-17	-37	5/10	44
VII	43 798	37 197	9163	8668	-5	-15	4/10	21
VIII	77 128	48 869	17 469	14 980	-14	-37	4/10	52
IX	38 984	20 197	7785	5650	-27	-48	6/10	66
X	41 516	17 733	9908	5763	-42	-57	7/10	42
XI	72 498	38 708	17 814	11 997	-33	-47	7/10	40
XII	43 313	13 761	9191	4207	-54	-68	8/10	56

izdarīt aptuvenus secinājumus par stāvokli īsi pirms Pirmā pasaules kara (sk. 1. tabulu). 1924. gads kā salīdzinājuma punkts ir izvēlēts arī tādēļ, ka šajā brīdī apdzīvotība Rīgā bija kļuvusi raksturīga turpmākajiem miera gadiem un ļauj salīdzināt problēmas pirms un pēc Pirmā pasaules kara.

Kā redzams, proporcionāli visos iecirkņos iedzīvotāju skaits samazinājās vairāk nekā dzīvokļu skaits. Ar karu saistītie postījumi ēku skaita samazinājuma ziņā visvairāk ietekmēja, X, XI un XII policijas iecirkni, kuri aptver Rīgas nomales – Pārdaugavu un Vidzemes priekšpilsētas perifēriju (Juglu, Teiku, Čiekurkalnu utt.). Tas saskan ar literatūrā minēto informāciju, ka kara laikā (sevišķi starp 1917. un 1919. gadu) Rīgas iedzīvotāji nojauca ļoti daudzas koka mājas pilsētas nomalēs, izmantojot to būvmateriālus kā kurināmo. Šie policijas iecirkņi ir arī starp tiem, kuri zaudēja vislielāko iedzīvotāju skaitu salīdzinājumā ar 1913. gadu. To, visticamāk, var izskaidrot ar to, ka Rīgas nomales vismaz 20. gados nebija pievilcīgi rajoni potenciālajiem iedzīvotājiem un tāpēc visus domes sasaukumus tajās darbojās politiskie spēki (Namsaimnieku, gruntnieku un nomaļnieku apvienība un Rīgas Nomaļu savienība), kuri iestājās tieši par Rīgas nomaļu iedzīvotāju interešu aizsardzību. Tā kā iedzīvotāju un dzīvokļu skaita samazinājums ir samērā proporcionāls un šos policijas iecirkņus vissmagāk ietekmēja ar karu saistītie postījumi, šo trīs iecirkņu kontekstā var pieņemt, ka patiešām starpkaru periodā tajos varēja novērot zināmu dzīvokļu krīzes saasināšanos, kas ir saistīta ar literatūrā minētajiem iemesliem.

V, VI, VIII un IX policijas iecirknis, kuros bija vislielākais pārapdzīvoto dzīvokļu procents, pirms un pēc kara bija vieni no neviendabīgāk apdzīvotajiem iecirkņiem iedzīvotāju blīvuma ziņā Rīgā. Tie ietvēra ar daudzstāvu dzīvokļu namiem ļoti blīvi apbūvētus rajonus (Maskavas priekšpilsētu,

Grīziņkalnu un Sarkandaugavu), kā arī Rīgas nomales (Zaķusalu, Lucavsalu, Šķirotavu, Rumbulu, Ķengaragu, Mīlgrāvi, Ganību dambi, Purvciemu un Dārzciemu). Līdzīgi kā X, XI un XII policijas iecirknī, arī V, VI, VII un IX policijas iecirknī dzīvokļu skaita samazinājums visvairāk skāra nomales reģionus, kur Rīgas iedzīvotāji nojauca pamestās koka mājas. Tomēr lielākā iedzīvotāju daļa gan pirms, gan pēc kara šajos reģionos bija koncentrēta industriālajiem rajoniem piesaistītajos blīvi apdzīvotajos strādnieku rajonos. Šie rajoni bija arī starp tiem, kuros viskrasāk samazinājās iedzīvotāju skaits. Visticamāk, lielāko daļu no šī samazinājuma veidoja kara laikā evakuētie strādnieki, kuri dzīvoja tieši visblīvāk apdzīvotajos rajonos, kuros dzīvokļu krīzi starpkaru periodā pētnieki uzskatīja par dramatiskāko. Tātad šo iecirkņu daļās, no kurām aizplūda visvairāk iedzīvotāju, bija arī vismazākais iznīcināto dzīvokļu skaits. No tā var secināt, ka ar dzīvojamās platības trūkumu saistītās problēmas šeit pirms kara bija vēl smagākas nekā starpkaru periodā.

Mazāk dramatiski, bet tomēr pietiekami ievērojamos apjomos dzīvojamās platības trūkums izpaudās IV un VII policijas iecirknī. Abos rajonos iedzīvotāji pārsvarā mitinājās daudzdzīvokļu namos blīvi apdzīvotā teritorijā (IV iecirkņa lielāko daļu aizņem kapi, iedzīvotāji pārsvarā dzīvo Brasā, iecirknī ietilpstošajā Sarkandaugavas daļā un Valdemāra ielai piekļautajā Skanstes apkaimes daļā), un šī iemesla dēļ arī kara postījumu rezultātā abi iecirkņi zaudēja samērā nelielu dzīvokļu skaitu (5%) salīdzinājumā ar 1924. gadu. IV policijas iecirknis zaudēja ceturto daļu iedzīvotāju, bet VII rajons – 15%, līdz ar to jāsecina, ka starpkaru periodā šajos iecirkņos situācija bija uzlabojusies un stāvoklis 19./20. gadsimta mijā šajos iecirkņos bija daudz dramatiskāks.

I, II un III policijas iecirkni dzīvojamās platības trūkums skāra samērā maz, un to

ir viegli izskaidrot ar to, ka šos iecirkņus apdzīvoja turīgākie Rīgas pilsoņi, kuri mitinājās plašos dzīvokļos. II policijas iecirknī 11% dzīvokļu zaudējums drīzāk jāskaidro nevis ar kara postījumiem, bet ar daudzu valsts un pašvaldības institūciju ievākšanas brīvajos dzīvokļos, tas daļēji izraisīja arī iedzīvotāju skaita samazinājumu par 27%. Svārstības šajos rajonos, salīdzinot 1913. un 1924. gadu, ir samērā nelielas, un arī pirms kara lielākā daļa šo iecirkņu iemītnieku neizjuta dzīvojamās platības trūkumu.

Tātad, vērtējot dzīvojamās platības trūkuma cēloņus, jāsecina, ka literatūrā piedāvātie skaidrojumi (kara postījumi, privātās būvniecības panikums, kredītu nepieejamība, būvismaksu sadārdzināšanās, izmaiņas Rīgas iedzīvotāju mentalitātē utt.) ir nepietiekami. Tāpat lielākajā daļā Rīgas rajonu starpkaru periodā nenotika šo cēloņu izraisīta dzīvokļu krīzes saasināšanās (kā izņēmumi jāmin X, XI un XII policijas iecirknis, kas aptvēra Rīgas nomales, kuras patiešām ļoti smagi cieta no kara postījumiem). Pārējos policijas iecirkņos (V, VI, VIII un IX), dzīvojamās platības trūkums būtu jāuzskata par smagu sociālu problēmu, kuru Rīgas nabadzīgākā iedzīvotāju daļa bija izjutusi jau kopš Rīgas industrializācijas pirmsākumiem un kura pirms tam daudz smagāk ietekmēja arī IV un VII policijas iecirkni.

Dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas raksturojums

Lai pilnīgāk izprastu dzīvojamās platības trūkumu starpkaru periodā, ir nepieciešams identificēt tās apmērus un salīdzināt pārmaiņas laika gaitā. Svarīgs jautājums, pieskaroties šim punktam, ir, pirmkārt, vai starpkaru periodā dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma tika atrisināts? Otrkārt, ir nepieciešams

raksturot dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas iespaidu uz Rīgas iedzīvotājiem. Pirmā punkta analizē svarīgākais ir plašais statistisko materiālu klāsts, bet, aplūkojot otro jautājumu, nepieciešama arī kvalitatīva analīze, ieskatoties individuālos gadījumos.

Starp 1924. un 1933. gadu Rīgas pilsētas Statistiskais birojs pastiprinātu uzmanību pievērsa pārpildīto dzīvokļu identificēšanai, par tādiem uzskatot jebkuru dzīvokli, kur vienā istabā dzīvo vairāk par divām personām. Kā jau iepriekš rakstīts, dzīvojamās platības trūkuma skartos Rīgas rajonus var iedalīt trīs kategorijās: Rīgas nomales (X, XI un XII iecirknis jeb Vidzemes priekšpilsētas perifērija un Pārdaugava), šīs problēmas smagāk skartie blīvi apdzīvotie strādnieku rajoni (V, VI, VIII un IX iecirknis jeb Maskavas priekšpilsēta, Grīziņkalns un Sarkandaugava) un mērenāk skartie blīvi apdzīvotie pilsētas centra rajoni (IV un VII iecirknis jeb Brasa, Avotu un Marijas ielas apkaime).

Aplūkojot situāciju kopumā, paveras visnotaļ dramatiska aina – 1924. gadā 111 471 ridznieks jeb 37% no kopējā Rīgas iedzīvotāju skaita dzīvoja mazos (1–2 istabas) un ļoti pārpildītos dzīvokļos (caurmērā 3,52 cilvēki uz vienu istabu), ekstrēmākajā gadījumā – IX iecirknī – dzīvoja vidēji četri cilvēki vienā istabā. Vēl 4% Rīgas iedzīvotāju dzīvoja vidējos (3–5 istabas) vai lielos (6 un vairāk istabas) pārpildītos dzīvokļos. Šiem Rīgas iedzīvotājiem gan apstākļi bija daudz vieglāki nekā mazo pārpildīto dzīvokļu iemītniekiem, jo caurmērā uz vienu istabu šādos dzīvokļos bija 2,5 cilvēki, un arī šie dzīvokļi bija labāk iekārtoti nekā mazie dzīvokļi. Tāpat šajos dzīvokļos kopumā mitinājās turīgāki iedzīvotāji (ierēdņi un kantorū darbinieki) nekā mazajos dzīvokļos. Tādēļ, vērtējot dzīvojamās platības trūkuma apmērus, vidējiem un lielajiem dzīvokļiem uzmanība pievērsta mazāk.

Starp 1924. un 1931. gadu Rīgā turpināja samērā strauji augt iedzīvotāju skaits – vidēji par 8428 cilvēkiem jeb 2,4% gadā.³³ Salīdzinājumam jaunu dzīvokļu būvniecības tempi šajā periodā bija nepietiekami, pat lai apmierinātu jauno rīdzinieku nepieciešamību pēc pietiekamas dzīvojamās platības. Vidēji gadā šajā periodā Rīgas dzīvokļu fondu papildināja 1797 istabas jeb uz katriem 4,7 jaunajiem Rīgas iedzīvotājiem viena istaba. To, ka situācija Rīgā bija kļuvusi sliktāka, apstiprina arī 1930. gadā Statistiskā biroja veiktais pētījums par

pārapsdzīvotajiem dzīvokļiem. 1930. gadā pārpildītos mazos dzīvokļos Rīgā dzīvoja jau 146 997 cilvēki jeb 39% Rīgas iedzīvotāju. Pieaudzis bija arī vidējais iedzīvotāju skaits uz vienu istabu, tagad šādos dzīvokļos vidēji vienā istabā dzīvoja 3,63 cilvēki. Tāpat nedaudz bija pieaudzis arī vidējos un lielos pārapsdzīvotos dzīvokļos dzīvojošo iedzīvotāju skaits – šādos dzīvokļos tagad dzīvoja 5% Rīgas iedzīvotāju.

Pilnīgi visos policijas iecirkņos bija pieaudzis pārapsdzīvotos, mazos dzīvokļos dzīvojošo iedzīvotāju skaits absolūtos skaitļos

2. tabula

Iedzīvotāju skaits mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos 1924. un 1930. gadā³⁴

1	1924				1930				Izmaiņas	
	2	3	4	5	2	3	4	5	6	7
I	10 452	1352	13	3,36	12 150	1912	16	3,37	3	0,01
II	9470	781	8	3,44	11 787	1441	12	3,51	4	0,07
III	38 675	3399	9	3,35	41 645	4359	10	3,41	2	0,06
IV	30 533	9905	32	3,36	34 958	10 877	31	3,44	-1	0,08
V	16 933	9375	55	3,64	25 267	14 703	58	3,8	3	0,16
VI	23 717	10 439	44	3,61	29 086	14 299	49	3,9	5	0,29
VII	35 494	7283	21	3,28	39 154	9442	24	3,35	4	0,07
VIII	47 666	24 836	52	3,54	55 121	27 360	50	3,6	-2	0,06
IX	18 952	12 487	66	4	28 194	17 988	64	4,2	-2	0,2
X	17 372	7335	42	3,5	25 632	11 534	45	3,64	3	0,14
XI	38 325	15 277	40	3,48	54 293	22 307	41	3,6	1	0,12
XII	13 454	7507	56	3,67	20 621	10 775	52	3,79	-4	0,12
XIII	3435	1495	44	3,57						
Kopā	304 478	111 471	37	3,52	377 908	146 997	39	3,63	2	0,11
1	Policijas iecirknis									
2	Iedzīvotāju skaits									
3	Iedzīvotāju skaits mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos									
4	% no kopējā iedzīvotāju skaita mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos									
5	Vidējais iedzīvotāju skaits istabā mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos									
6	Izmaiņas starp 1924. un 1930. gadu, %									
7	Vidējais cilvēku skaits uz vienu istabu mazos pārapsdzīvotos dzīvokļos: skaita izmaiņas									

un cilvēku skaits uz istabu šādos dzīvokļos. Daļā vismagāk skarto iecirkņu (IX, X un XII policijas iecirknī) proporcionāli šādos dzīvokļos dzīvojošo cilvēku skaits bija nedaudz samazinājies. Viskrasāk situācija bija pasliktinājusies Grīziņkalnā un Maskavas ielas rajonā (V un VI policijas iecirknī). Kā jau iepriekš rakstīts, bija nepietiekams ne tikai jaunuzcelto dzīvokļu skaits, bet arī to veids – lielākā daļa jaunuzcelto istabu atradās vidēja un liela izmēra dzīvokļos, kas dzīvojamās platības trūkuma vismagāk skartajām grupām bija nepieejami augstās cenas dēļ. Vien 29% jeb 3083 istabas atradās mazos dzīvokļos.

1932. un 1933. gadā, padziļinoties ekonomiskajai krīzei, Rīgā iedzīvotāju skaita pieaugums faktiski apstājās – katru gadu tas papildinājās vien par 1000 cilvēkiem. Līdzīgi arī dzīvokļu būvniecībā bija iestājies apstākums – uzbūvēto jauno istabu skaits salīdzinājumā ar 1931. gadu bija krities uz pusi un līdz 1934. gadam turpināja ievērojami pazemināties salīdzinājumā ar 20. gadu ekonomiskās izaugsmes periodu (sk. 3. tabulu). Tomēr svarīgi atzīmēt, ka krīzes laikā gan pašvaldība, gan privātie būvnieki izvēlējās būvēt gan absolūtos skaitļos, gan proporcionāli daudz vairāk mazo dzīvokļu, līdz ar to, ņemot vērā iedzīvotāju skaita nelielo pieaugumu, nabadzīgāko iedzīvotāju situācija nedaudz uzlabojās.

Aplūkojot tālāko situācijas attīstību pēc K. Ulmaņa 1934. gada 15. maija apvērsuma, svarīgs kļūst jautājums – vai starpkaru periodā var runāt par dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas atrisinājumu? Vairāki politiķi, kuri pēc apvērsuma kļuva par valsts un pašvaldību līmeņa politikas veidotājiem gan starpkaru periodā, gan arī vēlāk trimdā, reflektējot par situāciju Rīgā, vai nu ar skepsi izturējās pret dzīvokļu krīzi kā svarīgu sociālu problēmu,³⁵ vai arī uzskatīja, ka pēc apvērsuma tā ir atrisināta.³⁶ Par to, ka dzīvokļu krīze bija zaudējusi savu aktualitāti kā

sociālekonomiska problēma, liecina Rīgas pilsētas valdes intereses zudums par pārapspēto dzīvokļu stāvokli Rīgā: starp 1933. un 1939. gadu Pilsētas valde Rīgas pilsētas Statistiskajam birojam vairs nepasūtīja pētījumus par iedzīvotāju “sabiezīnājumu” un antisanitārajiem dzīvokļiem.

Lai noskaidrotu, vai dzīvojamās platības trūkums kā sociāla problēma patiešām pēc apvērsuma atrisinājās, pirmkārt, noteikti ir jāaplūko dati par iedzīvotāju skaita pieaugumu un uzceltajām jaunajām istabām. Starp 1934. gadu un 1939. gada septembri iedzīvotāju skaita pieaugums palika ekonomiskās depresijas laika apmēros, un 1935. gadā pirmo reizi kopš 1919. gada Statistiskais birojs fiksējis pat iedzīvotāju skaita samazinājumu. Samērā lēnais iedzīvotāju skaita pieaugums 30. gadu otrajā pusē, visticamāk, būtu jāskaidro ar apzinātu Rīgas pašvaldības politiku, kura dažādos veidos centās ierobežot cilvēku ienākšanu Rīgā,³⁷ un arī Pilsētas valde apsprieda politiskās iniciatīvas, kuru mērķis bija panākt trūcīgo rīdzinieku izceļošanu uz laukiem.³⁸ Otro reizi iedzīvotāju skaita samazinājumu Rīgā var fiksēt 1939. gada izskaņā, un šajā gadījumā tā tiešais cēlonis ir vācbaltiešu repatriācija, kuras rezultātā Rīga zaudēja 35 817 iedzīvotājus jeb 9% no kopējā iedzīvotāju skaita. Tātad iedzīvotāju skaits Rīgā starp K. Ulmaņa apvērsumu un vācbaltiešu repatriāciju bija nostabilizējies.

Būvniecības tempi, sākot ar 1934. gadu, strauji pieauga, un 1938. gadā (pēdējais gads, par kuru ir pieejami statistiskie dati) Rīgā uzcēla jau 4025 istabas. No 15 245 istabām, kuras Rīgā uzcēla starp 1934. un 1938. gadu, gandrīz precīzi puse jeb 7694 istabas bija mazas (1–2 istabas) dzīvokļos. Ņemot vērā, ka iedzīvotāju skaits šajā periodā pieauga ļoti nedaudz, jaunas dzīvojamās platības pieejamība, it īpaši mazajos dzīvokļos, atviegloja smagos apstākļus dzīvokļu tirgū. Ierobežotus secinājumus par kopējo situāciju 1939. gada aprīlī

salīdzinājumā ar, piemēram, krīzes smagāko punktu 1930. gadā, var izdarīt, salīdzinot vidējo iedzīvotāju skaitu uz vienu dzīvokli dažādos Rīgas rajonos. Šo salīdzinājumu nevar izdarīt precīzi, jo 1935. gadā Rīgas pilsētas Statistiskais birojs mainīja statistikas uzskaites vienības no policijas iecirkņiem uz statistiskajiem rajoniem, bet atsevišķu rajonu pielīdzināšana bijušajiem policijas iecirkņiem

ir līdzeklis, kā pietuvoties izpratnei. Kā redzams, kopš 1930. gada situācija visos nozīmīgākajos rajonos bija uzlabojusies, iedzīvotāju skaits uz dzīvokli gan vēl arvien bija visaugstākais rajonos, kuros 1930. gadā dzīvokļu krīze tika atzīta par vissmagāko.

Tāpat situācija 30. gadu laikā bija uzlabojusies, pateicoties gan daudz mazākam iedzīvotāju skaita pieaugumam, gan arī

3. tabula

Jaunuzceltās istabas³⁹

Gads	Kopējais jaunuzcelto istabu skaits	Jaunuzceltās istabas mazos dzīvokļos	Mazie dzīvokļi no kopējā dzīvokļu skaita, %
1926	752	111	15
1927	1104	310	28
1928	1212	269	22
1929	2825	331	12
1930	3343	1130	34
1931	1545	932	60
1932	1742	849	49
1933	1158	603	52
1934	1802	859	48
1935	2355	1160	49
1936	3083	1533	50
1937	3980	2032	51
1938	4025	2110	52

4. tabula

Iedzīvotāju skaits uz dzīvokli dzīvokļu krīzes vissmagāk skartajos rajonos: 1930. un 1939. gada situācijas salīdzinājums⁴⁰

Statistiskais rajons	Iedzīvotāju skaits 1939. g.	Dzīvokļu skaits 1939. g.	Cilvēki uz vienu dzīvokli 1939. g.	Cilvēki uz vienu dzīvokli 1930. g. ⁴¹
Grīziņkalns	41 788	13 039	3,20	3,36
Latgale	52 356	12 938	4,05	4,36
Ganības	4884	1574	3,10	3,42
Sarkandaugava	11 047	3465	3,19	3,42
Dārziņi	21 169	6583	3,22	3,6
Zemitāni	15 512	4909	3,16	3,5
Anņņmuiža	3450	1063	3,25	3,35
Avoti	43 566	11 800	3,69	4,26

būvniecības tempu pieaugumam, jo uzņēmēji arvien vairāk būvēja tieši mazos dzīvokļus, kas visvairāk bija nepieciešami dzīvojamās platības trūkuma mazināšanai. Tāpat situācija uzlabojās ne tikai caurmērā visā pilsētā, bet arī dzīvokļu trūkuma vismagāk skartajos Rīgas rajonos. Taču uzlabošanās, lai arī ievērojama, nenozīmēja trūcīgākajiem Rīgas iedzīvotājiem pieejamas dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas atrisinājumu. To, ka šis jautājums saglabāja aktualitāti, liecina izmaiņas Pilsētas valdes politikā 30. gadu otrajā pusē. 1938. gada oktobrī Rīgas pilsētas Statistiskais birojs lūdza Pilsētas valdei piešķirt finansējumu dzīvokļu uzskaiti nākamajā gadā, pamatojot nepieciešamību ar to, ka situācija kopš 1933. gada ir ievērojami mainījusies.⁴² Pilsētas valde piekrita piešķirt finansējumu un uzsvēra, ka īpaša uzmanība ir jāpievērš sociālekonomiskajiem aspektiem un trūcīgo ģimeņu stāvoklim.⁴³ 1939. gadā Statistiskais birojs īstenoja dzīvokļu skaitīšanu, un datus bija paredzēts publicēt kārtējā Rīgas statistikas grāmatā 1940. gada vasarā. Tomēr tie tā arī netika publicēti, jo padomju okupācijai pakļautā pilsētas vara izlēma, ka šādi dati, ņemot vērā vācbaltiešu repatriāciju un daudzus atbrīvojušos dzīvokļus, ir bezjēdzīgi.⁴⁴

Lai gan attiecīgajā arhīva lietā (Pilsētas valdes sarakste ar Statistisko biroju par gruntsgabalu, dzīvokļu un māju skaitīšanu (1930–1940)) ir daļa 1939. gada mājokļu skaitīšanas datu, tajā nav iekļauti tieši dati par pārapdzīvotajiem dzīvokļiem. Tomēr ieskatu šajos datos varam gūt no Statistiskā biroja vietnieka Kārļa Zīverta (1907–1961) 1940. gada 12. augusta vēstules pēcokupācijas laika Būvju valdei, kurā aplūkota nepieciešamība pēc municipālo īres namu būvniecības. K. Zīverts apgalvoja, ka 71% vienistabas dzīvokļu un 32% divistabu dzīvokļu ir pārpildīti (vairāk par diviem cilvēkiem uz vienu istabu) un ka kopumā 143 000 rīdzinieku jeb 38%

Rīgas iedzīvotāju 1939. gadā dzīvoja pārpildītos dzīvokļos. Tātad stāvoklis Rīgā šajos gados bija uzlabojies tikai nedaudz kopš 1930. gada, kad 44% Rīgas iedzīvotāju dzīvoja pārpildītos dzīvokļos. K. Zīverts uzskata: lai gan 1939. un 1940. gadā bija notikušas repatriācijas, arī 1940. gadā dzīvokļu krīze ir aktuāla un pilsētai ir jāuzceļ vismaz vēl 15 000 dzīvokļu, lai nodrošinātu visiem Rīgas iedzīvotājiem minimālās sadzīves prasības (3–4 cilvēku strādnieku ģimenei divistabu, bet inteligentā darba darītājiem trīsistabu dzīvokļus (trešā istaba kā kabinets)).⁴⁵ Par to, ka pilsētas vadība arī pirms okupācijas uzskatīja, ka 30. gadu beigās pastāvēja dzīvojamās platības trūkums, liecina Rīgas pilsētas galvas (1936–1940) Roberta Liepiņa (1890–1978) izteikums 1940. gada 30. aprīļa sēdē, kad pilsētas valde apsprieda nabadzīgo daudz bērnu ģimeņu problēmas. R. Liepiņš apgalvoja, ka līdz ar vācbaltiešu repatriāciju dzīvokļu krīze vairs nav aktuāla problēma.⁴⁶

Dzīvojamās platības trūkuma kā sociālas problēmas izpausmes

Dzīvojamās platības trūkums, protams, nebija tikai abstrakti statistikas skaitļi, un, aplūkojot tā izraisītās sociālās sekas, kļūst skaidra tā ciešā saistība ar vispārējo nabadzību, kas šajā laikā smagi skāra ievērojamu daļu Latvijas iedzīvotāju. Pārpildīto dzīvokļu iedzīvotāju nabadzība nozīmēja ne tikai to, ka istabās bija spiesti dzīvot pārāk daudzi cilvēki. Apdzīvotajās telpās jau pašās par sevi nebija pieejamas ērtības, kuras turīgākajiem pilsētas iedzīvotājiem, noslēdzoties otrajai industriālajai revolūcijai, kļuva pašsaprotamas. Tāpat ar nabadzību bieži bija saistīta apātija un vienaldzība pret telpu ap sevi – tas noveda pie netīrības, kaitēkļu un slimību izplatības, kas sevišķi traģiski izpaudās tieši pārapdzīvotos dzīvokļos, tāpat pastāvēja vesela plejāde

Labierības pilsētas dzīvokļos 1924. gadā⁴⁷

Polijas iecirknis	Dzīvokļi bez pieejas pilsētas ūdensvadam, %	Dzīvokļi ar tiešu ūdens pieslēgumu, %	Dzīvokļi ar klozetu dzīvoklī vai ārpus tā, %	Dzīvokļi ar elektrības pieslēgumu, %	Iedzīvotāji pārāpdzīvotos dzīvokļos, %
I	0	80	43	87	13
II	0	76	67	94	8
III	0	90	74	92	9
IV	9	74	30	66	32
V	55	28	1	26	55
VI	7	66	13	37	44
VII	0	85	41	75	21
VIII	8	64	18	44	52
IX	39	27	2	16	66
X	56	26	2	24	42
XI	59	30	3	27	40
XII	53	24	1	28	56
XIII	100	0	0	2	44

citā savstarpēji saistītu problēmu, tostarp alkoholisms, vardarbība ģimenē, skolas neapmeklēšana u. c. Tāpat kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkums cieši savijās ar nabadzību, un daļēji to var uztvert kā nabadzības izpausmi, kura vēl vairāk pastiprināja daudzas citas ar nabadzību saistītās problēmas.

Aplūkojot 1924. gada statistikas datus par dzīvokļu labiekārtojumu (sk. 5. tabulu), ir skaidri redzams, ka policijas iecirkņi, kuros dzīvojamās platības trūkums izpaudās vismagāk, ir arī tie, kuros modernizācijas rezultātā radītās labierības bija pieejamas vismazāk. Lielai daļai pilsētas perifērijas iedzīvotāju nebija pieejama elektrība un pieslēgums pilsētas ūdensvadam nedz dzīvoklī, nedz ārpus tā. Situācija nedaudz labāka bija centram pietuvinātajos policijas iecirkņos, lai gan arī tajos labierību, it īpaši klozeta, pieejamība bija ļoti ierobežota. Vienīgi dzīvokļi

trijos centrālajos un pārtikušākajos policijas iecirkņos gandrīz pilnībā bija iekārtoti atbilstoši laikmeta moderno tehnoloģiju piedāvātajām iespējām. Lai gan statistika neļauj konstatēt tiešu saikni starp labierību ziņā sliktāk aprīkotajiem dzīvokļiem un mazajiem pārāpdzīvotajiem dzīvokļiem, visticamāk, lielākā daļa mazo pārāpdzīvoto dzīvokļu bija tieši tie, kuri bija aprīkoti visliktāk. Diemžēl nav pieejami salīdzinošie dati no vēlāka perioda, bet, ņemot vērā šo dzīvokļu iedzīvotāju materiālās iespējas un namīpašnieku ekonomiskās intereses trūkumu, visticamāk, vien atsevišķos gadījumos šo dzīvokļu stāvoklis starpkaru periodā mainījās. Tāpat lielākajā daļā gadījumu nabadzīgākie Rīgas iedzīvotāji dzīvoja ne tikai pārāpdzīvotos, bet arī laikmeta tehniskajām iespējām un sanitārajām prasībām neatbilstošos dzīvokļos.

Nav nekāds pārsteigums, ka pārāpdzīvotie dzīvokļi un sliktie sanitārie apstākļi

Mirstība ar tuberkulozi (no 10 000 iedzīvotāju): iedalījums pa policijas iecirkņiem⁴⁸

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1924	13,3	12	11,1	17,1	18,1	20,6	13,9	22,9	24,7	21,7	20,4	20,4
1930	12,3	8,5	11,8	14,9	19,8	19,9	12,3	19,2	20,9	23	19	18,4
Starpība	1	3,5	-0,7	2,2	-1,7	0,7	1,6	3,7	3,8	-1,3	1,4	2

izraisīja dažādu epidēmiju uzliesmojumus. Kā rāda statistika par 1924. un 1930. gadu (sk. 6. tabulu), policijas iecirkņi, kuros bija vislielākais pārapdzīvoto dzīvokļu skaits, bija arī tie, kuros bija visaugstākā mirstība no tuberkulozes. Nebūtu pareizi apgalvot, ka pārapdzīvotie dzīvokļi ir šīs statistikas primārais cēlonis. Par tādu vispirms būtu jāuzskata nabadzība, kura izraisīja arī dzīvokļu krīzes ekstrēmākās izpausmes. Tomēr jebkurā gadījumā iedzīvotāju blīvums un labierīcību trūkums veicināja dažādu slimību izplatību.

No arhīvu materiāliem var gūt priekšstatu par to, ko nozīmē dzīve šādos dzīvokļos. Šo materiālu analīze sniedz iespēju ne tikai aplūkot individuālus gadījumus, bet arī izdarīt secinājumus par problēmām, ar kurām saskārās daudzi pārapdzīvoto dzīvokļu iemītnieki.

Vairākas Rīgas pilsētas institūcijas 20. un 30. gados apsekoja problemātiskos dzīvokļus. Piemēram, Rīgas pilsētas Veselības pārvalde regulāri veica trūcīgo bērnu dzīvokļu apskati. Diemžēl fondā ar korektu nosaukumu ir atrodama tikai viena lieta par 1926./1927. mācību gadu. Tomēr arī tā ļauj izdarīt secinājumus par dzīvojamās platības trūkumu. Kopumā aplūkoti 30 dzīvokļi, no kuriem 29 var uzskatīt par pārapdzīvotiem atbilstoši Rīgas pilsētas izvirzītajiem kritērijiem. Diezgan lielā daļā, 12 dzīvokļos, ģimenes apgādnieks ir māte vai kāds no vecākajiem bērniem, jo tēvs ir miris, darba nespējīgs, vai arī laulība ir šķirta. Lielākajā daļā gadījumu tēva

nāves iemels ir dalība karā. Savukārt mātes strādā dažādās jomās, kuras var iedalīt trīs kategorijās: ar sieviešu nodarbinātību starpkaru periodā cieši saistītie darbi (šuvējas, veļas mazgātājas utt.), gadījuma darbu un sezonālo darbu darītājas un fabrikas strādnieces. Ja protokolā ir minēti ģimenes ienākumi, tad visos gadījumos norādīts, ka tie ir mazi vai pat ļoti mazi (ja summa ir izteikta skaitļos, tā nekad nepārsniedz 2 latu dienā). Lai gan visos šajos dzīvokļos pārapdzīvotības norma ir pārsniegta, sadzīves apstākļi un bērnu veselības stāvoklis ir dažāds. Daļā dzīvokļu valda nekārtība un netīrība, ir sastopami kaitēkļi, bērni ir izvārguši un slimīgi, bet citus, kā norāda inspektori, neņemot vērā trūkumu, mātes spēj uzturēt tīrus, spēj nodrošināt bērniem pienācīgu pārtiku, savu gultas vietu un pieņemamu, kaut trūcīgu apģērbu.⁴⁹

Ģimenēs, kur galvenais apgādnieks ir tēvs, vien septiņos gadījumos māte nestrādā. Tēvi ir vai nu strādnieki (pilna laika, gadījuma darbu strādnieki vai laukstrādnieki), amatnieki (drēbnieks, galdnieks, mucinieks, krāsotājs utt.), vai arī zemākā līmeņa valsts un pašvaldības iestāžu darbinieki (sētnieki un pastnieki). Strādājošo sievu nodarbinātības profils ir identisks kā vientuļajām mātēm, vienīgi to amatnieku sievas, kuru darbnīcas atrodas mājās, kā nodarbošanos norādījušas, ka viņas palīdz vīriem tikt galā ar darba pienākumiem. Arī šīs ģimenes pārsvarā ir trūcīgas (amatnieku ģimenes norādījušas, ka labklājība ir atkarīga no darba pieejamības – ja darbs ir, tad

materiālie apstākļi ir apmierinoši, bet, ja nav, iestājas dziļš trūkums), ienākumu līmenis, kur tas ir norādīts, nepārsniedz 2 latus dienā. Līdzīgi kā vientuļo māšu ģimenēs, arī šajās ģimenēs ir dažādi sadzīves apstākļi, kas atkarīgi no individuālās ģimenes mentalitātes – atsevišķas, šķietami trūcīgākas daudz bērnu ģimenes dažkārt spēj uzturēt dzīvokļus atbilstošus sanitārajām normām un apgādāt bērnus labāk nekā turīgākās ģimenes ar vienu vai diviem bērniem.⁵⁰

Lai gan šie apskates protokoli pārāk mazās statistiskās izlases dēļ neļauj izdarīt visaptverošus secinājumus par kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkumu visā pilsētā un tās saistību ar konkrētiem sabiedrības slāņiem, pāris spriedumu izdarīt var. Pirmkārt, dzīvošana pārapsūtotā dzīvokli automātiski nenozīmēja to, ka vecāki nespēj nodrošināt apmierinošus dzīves apstākļus saviem bērniem. Netīrajos un problemātiskajos dzīvokļos inspektori bieži konstatēja arī virkni citu problēmu, tostarp aizdomas par alkoholismu un vardarbību ģimenē. Ar diezgan lielu varbūtību var pieņemt, ka līdzīga situācija bija arī citos dzīvokļu krīzes skartajos dzīvokļos – krīzes smagums bija atkarīgs no individuālās ģimenes spējas tikt galā ar situāciju, un ekstrēmākajos gadījumos problēmas saasināja alkoholisms un vardarbība. Otrkārt, lai gan daļa ģimeņu spēja grūtajā situācijā uzturēt apmierinošus vai pat labus sanitāros apstākļus, telpas bieži bija nepiemērotas dzīvošanai – tās bija mitras, aukstas, un dažāda vecuma bērni bija spiesti gulēt vienā gultā, jo telpu šaurība neļāva izvietot vairāk guļamvietu. Tātad, ja ģimene arī spēja izvairīties no ekstrēmākajām problēmām saistībā ar nabadzību, tomēr to ietekmēja sliktais telpu stāvoklis un pārapsūtošana. Treškārt, aplūkojot ģimeņu turības līmeni, kļūst skaidri redzams, ka šīs ģimenes vienkārši nevarēja atļauties labākus dzīvokļus, pat ja Rīgā tādi būtu pieejami, jo 40–60 latī mēnesī nav

pietiekami daudz bērnu ģimenes uzturēšanai un kvalitatīvas mājvietas irēšanai.

1930. un 1931. gadā Dzīvokļu krīzes apkarošanas komisijas pakļautībā esošais Rīgas dzīvokļu inspektors veica vairākus simtus inspekciju, pārbaudot Rīgas problemātiskos dzīvokļus. Šo pārbaumu rezultātu apkopojumi un protokoli ļauj gūt ieskatu, kādi bija apstākļi Rīgas problemātiskākajos dzīvokļos. Primārais inspektora uzdevums bija novērtēt tos dzīvokļus, par kuriem Dzīvokļu krīzes apkarošanas komisija bija saņēmusi sūdzības. Pirmām kārtām tie bija dzīvokļi, kurus to īpašnieki bija ierīkojuši neparedzētās telpās: bijušajās rūpnīcās, pagrabos, noliktavās, malkas šķūņos un citur. Viens no šādiem dzīvokļiem bija Rūpnieku ielā 3: “[...] *tumšā neapgaismotā pagraba telpā, zem fabrikas telpām, logu un grīdas nav, klons pārklāts ar ūdeni un mitriem dubļiem [...]*”. Cits piemērs ir Jēzusbaznīcas iela 2-5: “[...] *ieliekušies griesti, grīda slīpi ieliekusies, trepes šķībi sagāzušās, koku rāmji sapuvuši un krāsns nekārtībā. Visa ēka ar vairākiem dzīvokļiem atrodas sabrukušā stāvoklī un ir dzīvību apdraudzoša*”.⁵¹ Krasta iela 9, dz. 6: “[...] *Pagrabā mitrs un tumšs, griesti ieliekušies, augstums 1,80 metri, logs mazs un ieliecies dzīvoklī, tumša neapgaismota ieeja*”.⁵² Šie ir vien daži piemēri, kas parāda tendences kopumā – namsaimnieki izīrēja dzīvošanai nepiemērotus dzīvokļus. Lielākajā daļā gadījumu inspektora rekomendācija bija slēgt šos dzīvokļus, vien retos gadījumos atļaujot tos izīrēt pēc remonta veikšanas.

Ieskatu visdramatiskākajā stāvoklī esošo nabadzīgo rīdzinieku dzīvokļos ļauj gūt Darba nodaļas organizētā bezdarbnieku dzīvokļu apsekošana 1931. gada vasarā (šie dzīvokļi reģistrēti Darba nodaļā). Kā konstatēja Darba nodaļas vadītājs Augusts Šteins (1881–1957), pēc iepazīšanās ar rezultātiem “[...] *ļoti daudzos gadījumos bezdarbnieki dzīvo ārkārtīgā trūkumā, ļoti saspīesti, netīri un veselībai kaitīgās telpās, kuras bieži vien nemaz nevar nosaukt par dzīvokļiem*”.⁵³

Apskatītajos dzīvokļos parādās vairākas iezīmes, kuras varētu uzskatīt par raksturīgām starpkaru perioda Rīgas slīktākajiem dzīvokļiem kopumā. Pirmkārt, protams, pārapdzīvotība – vienistabas vai pusotristabas dzīvokļos dzīvoja četri, bet dažkārt pat seši vai astoņi cilvēki. Otrkārt, normāla apgaismojuma trūkums. Treškārt, dzīvokļi bija auksti un mitri, daļai bija iebrukuši griesti vai nebija grīdas. Ceturtkārt, netīrība, kas lielākajā daļā gadījumu izriet no pirmajām trim iezīmēm apvienojumā ar citām problēmām saistībā ar nabadzību (apātiju, alkoholismu, neieinteresētību par higiēnu utt.).

Ārpus abstrakta apstākļu apkopojuma, šķiet, jāsniedz arī pāris piemēri no apskates protokoliem. Daugavpils iela 10/12-1/2: “Dzīvoklī ļoti netīrs un tumšs. Lai varētu redzēt, jādedzina uguns. Apdzīvo 8 cilvēki, no tiem 3 bērni.” Cits šā nama dzīvoklis: “Dzīvoklis netīrs ar izlauztu sapuvušu grīdu. Gaisma krīt no augšas pa nelielu lodziņu. Apdzīvo 2 pieaugušie un 3 mazi bērni.” Bukaišu iela 10-6: “Dzīvoklis ļoti netīrs, slapjš un auksts. Griesti draud sabrukt. Galīgi neapdzīvojama. Apdzīvo 2 pieaugušie un 2 mazi bērni.” Riepiņu iela 3-24a: “Dzīvoklis dziļi pagrabā, bez logiem. Grīdas nav. Klons pārklāts ar ūdeni un dubļiem. [...] apdzīvo 1 pieaugušais [vientuļā māte] un 3 bērni.” Daugavpils iela 47-22: “Dzīvoklis ar cementgrīdu, ļoti tumšs un dienā jādedzina uguns. Apdzīvo 2 pieaugušie un 3 mazi bērni.” Ebelmuižas iela 22-5: “Dzīvoklis pilnīgi nederīgs dzīvošanai. Auksts, slapjš, griesti zemi. Blakus dzīvokli turēti lopi un virca sūcas dzīvokli. Sienas plānas un ziemā no iekšpuses apsarmo. Apdzīvo 2 pieaugušie un 3 bērni.” Īres maksa par šādiem dzīvokļiem svārstījās starp 12 un 20 latiem mēnesī bez apkures.⁵⁴

Bezdarbnieku smagais stāvoklis ekonomiskās krīzes laikā, protams, nav pārsteigums, bet arī rīdzinieki ar pastāvīgiem ienākumiem bieži dzīvoja grūtos apstākļos. Ilustrācija tam ir Rīgas ugunsdzēsēju

dzīvokļu apskates protokoli, kas veikti 1930. gada rudenī pēc Ugunsdzēsības departamenta lūguma piešķirt tā darbiniekiem dzīvokļos pilsētas blokēkās. Apskatītie ugunsdzēsēju dzīvokļi bija mazi, mitri, auksti un bieži atradās nepiemērotās telpās: “viena istaba ar ķēķi [...] caur sienām spiežas aukstums un vējš”, “dzīvoklis atrodas vecas koka mājas bēniņos [...] rodas iespaids, ka tas ir malkas pieliekamais, nevis dzīvoklis”, “istaba ar ķēķi. Kā istaba, tā ķēķis mitri. Ieeja ļoti tumša, mitru velvi”, “sveša dzīvokļa vienā istabā, bez ķēķa lietošanas ar 2 maziem bērniem”.⁵⁵

Kopumā vērtējot, jāņem vērā, ka pārbaūtu protokolos parasti nonāca visproblemātiskākie dzīvokļi. Tāpēc nevar apgalvot, ka šie dzīvokļi atbilstu vairākumam Rīgas problemātisko dzīvokļu. Tāpat, kā rāda trūcīgo bērnu ģimeņu apsekošanas protokoli, daļā apdzīvotības ziņā problemātisko dzīvokļu tajos dzīvojošās ģimenes spēja uzturēt apmierinošus vai pat labus sanitāros apstākļus. Bet, balstoties uz šā perioda statistiku, policijas iecirkņos, kuros bija vislielākais pārapdzīvoto dzīvokļu skaits, arī vismazākajai dzīvokļu daļai bija pieeja pilsētas labiercībām. Tātad lielākajā daļā gadījumu pat apmierinošā un labā stāvoklī uzturētu dzīvokļu iemītniekiem nebija pieejamas ērtības, kuras turīgākā rīdzinieku daļa uzskatīja par pašsaprotamām.

Starpkaru perioda dzīvokļu krīze ir jāsaista ar divām parādībām. Pirmā, kas ilga no 1919. līdz 1922. gadam, ir relatīvi augstas īres cenas, kuras izraisīja valūtas kursa svārstības, un Rīgu pametušo iedzīvotāju atgriešanās. Šī problēma jau bija atrisinājusies 1922. gadā, pateicoties ekonomisko apstākļu stabilizācijai. Otra problēma ir primāri trūcīgākajai Rīgas iedzīvotāju daļai pieejamas kvalitatīvas dzīvojamās telpas

trūkums. Šīs sociālās problēmas cēloņi ir jāmeklē ilgi pirms aplūkotā perioda. Jau 19. gadsimta otrajā pusē Rīgā par aktuālu jautājumu kļuva dzīvokļu pieejamība strādniecībai un trūcīgākajiem Rīgas iedzīvotājiem. Šī problēma bija labi apzināta pirms Pirmā pasaules kara, bet tā arī netika atrisināta šajā periodā. Tāpēc starpkaru perioda dzīvokļu krīze ir jāuzskata par šīs problēmas turpinājumu un literatūrā bieži norādītie cēloņi (kara postījumi, valsts iestāžu izvietošana Rīgā, izmaiņas iedzīvotāju mentalitātē u. c.) ir vien to veicinoši apstākļi.

Salīdzinājumā ar situāciju pirms Pirmā pasaules kara ir redzams, ka apstākļi daudzos Rīgas rajonos bija uzlabojušies. Tāpēc arī jēdziens “dzīvokļu krīze” ir jāuzskata nevis par objektīvu situācijas vērtējumu, bet gan par retorisku līdzekli sociālās problēmas aktualizēšanā. Tomēr, neņemot vērā paša jēdziena “dzīvokļu krīze” ciešo saistību ar politisko retoriku, kvalitatīvas dzīvojamās platības trūkums trūcīgākajiem Rīgas iedzīvotājiem starpkaru periodā aizvien bija nopietna sociāla problēma. Primāri šo

problēmu laikabiedri saistīja ar pārapdzīvotiem dzīvokļiem, tomēr šis apstāklis pats par sevi vēl nenozīmēja neatbilstošus sadzīves apstākļus. Bet kombinācijā ar sadzīves ērtību ziņā vāji iekārtotām telpām pārapdzīvotība radīja kritiskus dzīves apstākļus samērā lielai daļai Rīgas iedzīvotāju. Kā redzams, visvājāk apriektie dzīvokļi atradās tieši vistrūcīgākajos Rīgas rajonos.

Tāpat kā krīzes cēloņi, arī tās atrisinājums nav ietverams šajā periodā. Lai gan kopumā situācija 30. gadu otrajā pusē uzlabojās, šie uzlabojumi nebija pietiekami, lai varētu konstatēt sociālās problēmas atrisinājumu. Politiku izteikumi par dzīvokļu krīzes atrisinājumu vai izbeigšanos pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma ir jāuztver kritiski K. Ulmaņa autoritārā režīma pozitīvisma ideoloģijas kontekstā. Kā rāda gan statistikas dati, gan vadošo politiku un ierēdņu atstātās liecības arhīvu dokumentos, dzīvojamās platības trūkums bija labi apzināta problēma, kuras risinājumu Rīgas pilsētas vadība centās atrast arī 30. gadu beigās.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Rīgas Pilsētas valdes sarakste ar Statistikas biroju par gruntsgabalu, dzīvokļu un māju skaitīšanu. Statistiskā biroja vietnieka K. Ziverta vēstule pilsētas Būvju valdei, 12.08.1940. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 2927-1-398, 79.–80. lpp.
- ² JĀNIS KRASTIŅŠ. Latvijas Republikas būvmāksla. Rīga 1992; JĀNIS LEJNIEKS. Rīga, kuras nav. Rīga 1998; JĀNIS RUBĪNS. Rīgas dzīvojamais fonds 20. gadsimtā tipoloģiskā rakursā. Rīga 2004.
- ³ JĀNIS KUČINSKIS. Mājokļu politika un tās instrumenti. Rīga 2006; IVITA OSE. Dzīvokļu krīze Rīgā 20. gs. 20. gados. Publicēts arhitektūras platformā A4D. Pieejams: <http://www.a4d.lv/lv/raksti/dzivoklu-krize-riga-20-gs-20-gados/> (skatīts 22.05.2017.).
- ⁴ ARVEDS BERGS. Dzīvokļu krīze. In: *Latvis*, 27.07.1922., 1.–2. lpp.
- ⁵ Kas rada Rīgā dzīvokļu krīzi? In: *Latvijas Sargs*, 01.01.1923., 1.–2. lpp.; Kas rada Rīgā dzīvokļu krīzi? (2. daļa). In: *Latvijas Sargs*, 17.01.1923., 1.–2. lpp.
- ⁶ J. Dzīvokļu krīze un viņas cēloņi. In: *Sociāldemokrāts*, 05.12.1922., 2.–3. lpp.
- ⁷ Latvijas Īrnieku biedrības sēžu protokoli 1933. g. Kārtējās biedru pilnsapulces protokols, 10.04.1933. LNA LVVA, 6019-1-42, 3. lpp.
- ⁸ KONSTANTĪNS PĒKŠĒNS. Dzīvokļu jautājums un Rīgas pilsētas uzdevumi dzīvokļu apstākļu uzlabošanā sakarā ar Latvijas pilsētu novadu paplašināšanu un pilsētu zemes fondu dibināšanu. Rīga 1922, 12.–18. lpp.

- ⁹ HERBERTS PĀRNS. Dzīvokļi Rīgā. Rīga 1927, 17.–18. lpp.
- ¹⁰ HERBERTS PĀRNS. Būves dārdzība. In: *Ekonomists*, 15.08.1927., 563.–566. lpp.
- ¹¹ JĀNIS JAGARS. Komunālā dzīvokļu būvniecība. Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. Rīga 1932, 509.–511. lpp.
- ¹² FRICIS HŪNS. Dzīvokļu krīzes cēloņi un sekas. In: *Ekonomists*, 01.03.1930., 210.–212. lpp.
- ¹³ OSE, Dzīvokļu krīze Rīgā 20. gs. 20. gados.
- ¹⁴ KRASTIŅŠ, Latvijas Republikas būvmāksla, 19. lpp.
- ¹⁵ *Ibidem*, 24.–25. lpp.
- ¹⁶ KUČINSKIS, Mājokļu politika un tās instrumenti, 247.–248. lpp.
- ¹⁷ *Ibidem*, 251. lpp.
- ¹⁸ IVARS SALA. Dzīvokli pirkt vai irēt – tāds ir jautājums. In: TĀLAVS JUNDZIS (red.). *Juridiskās koledžas zinātniskie raksti 3*. Rīga 2010, 134.–145. lpp., šeit 136. lpp.
- ¹⁹ RUBĪNS, Rīgas dzīvojamais fonds 20. gadsimtā tipoloģiskā rakursā, 31. lpp.
- ²⁰ *Ibidem*, 40.–41. lpp.
- ²¹ ARNOLDS AIZSILNIEKS. Latvijas saimniecības vēsture: 1914–1945. Stokholma 1968, 159. lpp.
- ²² *Ibidem*, 170. lpp.
- ²³ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1923–1924. 2. izd. Rīga 1925, 1. lpp.
- ²⁴ Dzīvokļi priekš nabagiem strādnieku ļaudim Vakar-Eiropā. In: *Pēterburgas Avīzes*, 20.02.1864., 59.–60. lpp.; Dzīvokļi priekš nabagiem strādnieku ļaudim Vakar-Eiropā (turpinājums). In: *Pēterburgas Avīzes*, 27.02.1864., 67.–69. lpp.
- ²⁵ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 03.12.1894., 1. lpp.
- ²⁶ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 05.12.1894., 1.–2. lpp.
- ²⁷ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 07.12.1894., 1.–2. lpp.
- ²⁸ Strādnieku dzīvokļu jautājums Rīgā un Jelgavā. In: *Baltijas Vēstnesis*, 09.12.1894., 1.–2. lpp.
- ²⁹ Šie ir vien pāris citātu, kas parādās presē starp 1900. un 1914. gadu un atklāj to, ka dzīvojamās platības trūkumu pirmskara Rīgā uztvēra kā nopietnu problēmu: “*Lētu un apmierinoši ierīkotu dzīvokļu apgādāšanu strādniekiem un [...] nabadzīgiem ļaudīm tagad sāk atzīt par nepieciešamu vajadzību.*” Rakstā autors norāda, ka Rīgā ir četrreiz augstāka cilvēku mirstība, un saista to ar sliktajiem apstākļiem dzīvokļos (Strādnieku dzīvokļi. In: *Balss*, 13.01.1907., 2. lpp.). “*Mūsu dzīvokļi [...] spēlē lielu lomu [...] kā slimības [tuberkulozes] cēlonis*”, “*Sava vaina te ir visiem tiem nosacījumiem, kuri rada vairāku personu neērtu kopdzīvi*” (Dzīvoklis un tuberkuloze. In: *Dzimtenes Vēstnesis*, 16.08.1908., 5.–6. lpp.). Saistībā ar augstajām īres cenām irniekam nākas “*vai nu lielu daļu [...] no ienākumiem ziedot dzīvoklim vai arī dzīvot pārāk saspīesti kopā pa vairākām ģimenēm vienā dzīvoklī, [tas] atstāj ļoti nelāgu iespaidu uz viņu veselību, īpaši uz bērnu*”. “*Smagi šo [...] jautājumu sajūt arī vidusšķira [...]*” (Dzīvokļu jautājums Rīgā. In: *Latviešu Avīzes*, 08.01.1913., 1.–2. lpp.).
- ³⁰ JĀNIS BĒRZIŅŠ. Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914. Rīga 1997, 161.–164. lpp.
- ³¹ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1923–1924, 99. lpp.
- ³² 1–2 istabas.
- ³³ Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1938. Rīga 1939, 14. lpp.
- ³⁴ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1923–1924, 35. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1929–1930. 5. izd. Rīga 1931, 58. lpp.
- ³⁵ Piemēram, sabiedrisko lietu ministrs (1937–1940) Alfrēds Bērziņš (1899–1977) atmiņās “*Labie gadi*” norāda, ka, viņaprāt, runas par dzīvokļu krīzi starpkaru periodā bija pārspīlētas un ka

- viņam, 20. gadu vidū pārvācoties uz Rīgu, izdevās viegli atrast labu dzīvokli. ALFRĒDS BĒRZIŅŠ. Labie gadi: pirms un pēc 15. maija apvērsuma. Rīga 2014, 79. lpp.
- Vēlākais Rīgas Uzņēmumu valdes vadītājs (1935–1940) Kārlis Polis (1888–1958) 1922. gadā publikācijā “Vai Rīgā ir dzīvokļu krīze?” rakstīja: “Rīgā nav un nevar būt dzīvokļu krīze.” KĀRLIS POLIS. Vai Rīgā ir dzīvokļu krīze? In: Latvijas Sargs, 19.10.1922., 1. lpp.
- ³⁶ Tieslietu ministrs (1934–1940) Hermanis Apsītis (1893–1942) pēc iepazīšanās ar situāciju Rīgas ires valdēs secināja, ka pilsētā vairs nav ar dzīvokļiem saistītu problēmu. Dzīvokļu krīzes izbēgšanās. In: Pēdējā Briedi, 03.12.1935., 4. lpp.
- Latvijas Hipotēku bankas direktors Pauls Ozoliņš secināja, ka “dzīvokļu krīze [...] tagad vairs nepastāv. Dzīvokļu trūkuma vairs nav”. Dzīvokļu krīze Latvijā vairs nav. In: Rīts, 01.09.1934., 7. lpp.
- ³⁷ Piemēram, sk.: Rīgas pilsētas Nekustamo īpašumu pārvaldes sarakste par pilsētas ēku būvēšanu, uzturēšanu un remontēšanu. Pilsētas Valdes sēdes protokols, 27.01.1939. LNA LVVA, 2874-1-3697, 134. lp. Pilsētas galva Roberts Liepiņš pauž viedokli, ka pašvaldība nedrīkst piešķirt ires pabalstu mazuļģim daudzbērnu ģimenēm, jo pabalsti “varētu kļūt par iemeslu laucinieku iepilūšanai pilsētā”, un norāda, ka pilsētas uzdevumam vajadzētu būt panākt tieši pretējo – trūcīgo pilsētnieku pārvākšanos uz laukiem.
- ³⁸ Piemēram, sk.: Pilsētas valdes sēdes protokols par pilsētas dzīvojamo ēku būvi (1930 līdz 1940). 30.04.1940. LNA LVVA, 2927-1-1410, 196.–197. lp. Apgādības valde ierosināja daudzbērnu ģimenēm piešķirt aizdevumus ires maksas segšanai, kuri dzēstos, ja šīs ģimenes izvēlētos pārvākties uz laukiem. Lai gan sniegtais piemērs ir ņemts no pašam perioda beigām, tas raksturo attieksmi, kas parādās arī citos šī laika Rīgas pašvaldības dokumentos.
- ³⁹ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1925–1926. 3. izd. Rīga 1927, 37.–38. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1927–1928. 4. izd. Rīga 1929, 34. lpp.; Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1929–1930, 56. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1936. Rīga 1937, 38. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1937. Rīga 1938, 39. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1938, 40. lpp.
- ⁴⁰ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1929–1930, 58. lpp.; Galvaspilsētas Rīgas statistiskā gada grāmata: 1938, 15. lpp.
- ⁴¹ Dati ir ņemti no tā policijas iecirkņa, kurā agrāk ietilpa attiecīgais statistiskais rajons vai tā lielākā un apdzīvotākā daļa.
- ⁴² Statistiskā biroja iesniegums Pilsētas valdei, 14.10.1938. LNA LVVA, 2927-1-398, 50. lp.
- ⁴³ Pilsētas valdes norādījumi Statistiskajam birojā par dzīvokļu skaitišanas veikšanu. 10.12.1938. LNA LVVA, ibidem, 57. lp.
- ⁴⁴ Pilsētas valdes lēmumu noraksts. 10.07.1940. LNA LVVA, ibidem, 75. lp.
- ⁴⁵ Ibidem, 79.–80. lp.
- ⁴⁶ LNA LVVA, 2927-1-1410, 196.–197. lp.
- ⁴⁷ Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata: 1925–1926, 33. lpp.
- ⁴⁸ H. HANDRAKS (sast.). Rīgas iedzīvotāju dabīgā kustība 1911–1930. Rīga 1932, 149. lpp.
- ⁴⁹ Rīgas pilsētas Veselības pārvalde. Skolēnu māju kārtējo vizišu protokoli, 1926./1927. LNA LVVA, 2900-1-2075, 2.–5., 8., 10., 14.–16., 22.–24. lp.
- ⁵⁰ Ibidem, 1., 1.–40. lp.
- ⁵¹ Rīgas pilsētas Dzīvokļu krīzes apkarošanas komitejas akti un ziņojumi par nepiemērotu dzīvokļu pārbaudi (1929–1931). Slēdzamo dzīvokļu saraksts. 01.10.1931. LNA LVVA, 3249-1-10, 29. lp.
- ⁵² Remontējamo dzīvokļu saraksts. 01.10.1931. LNA LVVA, ibidem, 28. lp.
- ⁵³ Bezdarbnieku, kuriem pilsēta maksā pabalstus, dzīvokļu apskates protokoli. 11.09.1931. LNA LVVA, ibidem, 30. lp.

⁵⁴ Slēdzamo dzīvokļu saraksts. 07.09.1931. LNA LVVA, *ibidem*, 31.–33. lp.

⁵⁵ Ugunsdzēsēju dzīvokļu apskates protokoli. 17.–18.09.1930. LNA LVVA, *ibidem*, 61. lp.

SUMMARY

During the interwar period, the term “Housing crisis” was widely used to describe the shortage of affordable housing for lower and medium income families. The term was applied to depict the situation in many Latvian towns and cities, as well as to reflect the conditions in foreign capitals. As a result, the use of the word “crisis” helped to create a sense of urgency, especially when discussing problems in Riga. Between 38–44% of the entire population of Riga lived in overcrowded living quarters (2 or more people per single room) at any given point during the period, and the situation was worsened by poor conditions in many low-cost rental apartments. These apartments lacked access to basic utilities (hot water, central heating, electricity, connection to central sewage, etc.) and in more severe cases were merely slums.

Although most authors identify the causes of this “crisis” within the contemporary interwar period processes, such interpretations are dubious. By reviewing statistics dating back to Riga before 1914, it becomes clear that shortage of affordable housing was a much more widespread problem. The social problem was well understood and conceptualized in the public discourse as early as the late 1880s. Consequently, the interwar period “Housing crisis” should be perceived as a continuation of a social problem that has been present in Riga since the start of industrialization and rapid urbanization. The aspects of the contemporary interwar period should not be seen as primary causes but as influencing factors. In many city districts, the situation actually improved after the First World War with regard to overpopulation and housing shortage. Therefore, no “Housing crisis” *per se* was observed during the period, and the specific usage should rather be considered as rhetoric means to advance a specific political agenda and less as an objective description of deteriorating situation.

Nonetheless, the shortage of affordable housing was a serious social problem during this period. Regardless of attempts by politicians in the middle and late 1930s to downplay the problem, a shortage of affordable housing persisted during the whole period. Such attempts were connected to positivism – an integral part of the ideology of Kārlis Ulmanis authoritarian regime –, that emphasised the positive aspects of the regime, while ignoring existence of most social problems. The late 1930s marked a return of interest in the social problem by the administration of the city, but further developments were stalled by occupation of Latvia and the Second World War.

The shortage of affordable housing had the most severe consequences when combined with other social problems related to poverty (alcohol abuse, domestic violence, apathy, etc.). These cases demonstrated some of the more tragic manifestations of social calamities in the interwar period. As a result, this social problem should be further analysed in a wider context of urban poverty in the interwar period to develop a better understanding of the period’s social landscape.